

O Jugoslavenima u bjelogardejskim jedinicama u Rusiji za vrijeme građanskog rata (1918–1920)

O sudjelovanju desetaka tisuća bivših jugoslavenskih ratnih zarobljenika u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u Rusiji, te o njihovoj borbi za pobjedu sovjetske vlasti, uglavnom se dosta zna u sovjetskoj i jugoslovenskoj historiografiji.¹ Ali ta će historija biti nepotpuna, ako se u nju ne uključe i podaci o Jugoslavenima u vojsci bjelogardejaca i intervencionista, naročito u sjevernoj Rusiji i u Sibiru.

Ovaj rad ima zadatak da osvijetli baš tu malo poznatu stranicu – sudjelovanje Jugoslavena u kontrarevolucionarnim jedinicama u Rusiji i da prikaže borbu za razbijanje tih jedinica. Naravno, autor ne pretendira na potpuno i svestrano osvjetljavanje toga problema.

U jugoslavenskoj historiografiji odavno je poznato da su se u Rusiji, u sastavu kontrarevolucionarnih jedinica, borili dijelovi i ostaci dijelova bivšeg Srpskoga dobrovoljačkog korpusa, formiranog u Odesi, i ratni zarobljenici a ne vojska poslana iz Srbije. Oni su prevarom bili uvučeni u borbu protiv Crvene armije.²

O sudjelovanju Jugoslavena u borbi protiv Crvene armije na Murmanskoj fronti u toku 1918–1919. godine, pisali su historičari Dejan Gajić i Bogumil Hrabak,³ pa zato ovdje treba napomenuti samo osnovne činjenice.

U proljeće 1918. god., kao što je poznato, engleske i francuske intervencionističke trupe iskrcale su se na sjevernom dijelu Rusije i zauzele važne luke Murmansk i Arhangelsk. Istodobno se komanda tih trupa obratila srpskoj vladi s molbom da u njihov sastav pošalje Dopunski bataljon Srpskoga dobrovoljačkog korpusa koji je došao iz Odese da se preko Murmanska evakuira na otok Krf radi popunjavanja srpske vojske. Taj je bataljon imao oko 2000 vojnika i oficira.⁴

¹ I. D. Očak, *Jugoslavjanske internacionalisti v borbe za pobjedu sovjetskoj vlasti v Rossii (1917–1921. g.)*, Moskva 1966; *Isti*, *Jugoslaveni u Oktobru*, Beograd 1967; *Internationalisti. Trudjaščiesja zarubežni stran – učastniki borbi za vlast Sovjetov*, Moskva 1968; V. Zelenjin, *Jugoslaveni pod zastavom Oktobra*, Beograd 1967; B. Hrabak, *Partijske organizacije i forumi komunista Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji 1918–1921*, JIČ, 1–2/1969; *Isti*, *Propaganda putem štampe jugoslovenskih komunista u Sovjetskoj republici 1918–1921*, *Istorijski zapisi*, (Titograd) 4/1967; N. Popović, *Jugoslovenske centralne komunističke organizacije u Rusiji (1918–1921)*, *Prilozi za istoriju socijalizma*, br. 5, 1968, i. dr.

² U sovjetskoj historiografiji postojalo je djelimično pogrešno mišljenje da su navodno iz Srbije bile poslane intervencionističke trupe za borbu protiv Sovjetske Rusije (vidi: *Istorija SSSR. Epoha socializma*, Moskva 1957, 148).

³ B. Hrabak, *Jugoslaveni u intervencionističkim trupama na Severu Rusije 1918–1919. godine*, *Istorijski glasnik*, 2/1965; D. Gajić, *Generalni štrajk 1919*, Beograd 1951, 26.

⁴ B. Hrabak, *Jugoslaveni u intervencionističkim trupama*, 10.

Bataljon je u ožujku bio prebačen u Samaru. Uskoro je stiglo naređenje srpske vlade da ga se preko Arhangelska uputi na Murmansku frontu, ali je na putu dobio novo naređenje da se zaustavi u Kandalakši.⁵

Nešto kasnije — 27. srpnja 1918. god. — predsjednik srpske vlade N. Pašić pisao je štabu bataljona: »[...] sad je vrlo potrebno da ostanete tamo i da pomognete Saveznicima zauzeti sjeverne ruske luke, kako Nemci ne bi mogli da organizuju bazu za podmornice u Murmansku, kao i zbog intervencije Saveznika protiv Rusije. Ovu zadaću treba da izvrši bataljon zajedno sa vojskom naših Saveznika, koji su tamo poslani.«⁶

Uputa koju je Dopunski bataljon primio od srpske vlade nije izazvala nikakvu sumnju o tome na čijoj je on strani i protiv koga treba da se bori. Vojnici toga bataljona nisu htjeli da se bore protiv ruskog naroda. Još u Odesi, bataljon je zauzeo neutralnu poziciju. Nije htio da se miješa u unutrašnje ruske poslove. O takvom raspoloženju bataljona javio je N. Pašiću njegov pouzdanik, ataširan pri Srpskom poslanstvu u Rusiji, profesor historije dr Radoslav S. Jovanović. Štoviše, on je preporučio N. Pašiću »da ne preuzima na sebe nikakve obaveze pred Saveznicima u oružanom uplitanju naše nacije u unutrašnje poslove Rusije. I pomisao u tom smislu je ružna i nikada ostvariva za naše mase, suprotna samom našem nacionalnom instinktu.«⁷

Saznavši da je bataljon ipak bio iskorišten u borbi protiv Crvene armije, R. S. Jovanović protestirao je: [...] učinjen je bezumni pokušaj da se uvuče naš bataljon u borbu na unutrašnjem, ruskom frontu. Ali se to, konačno, na samom početku završilo otkazom borbe protiv Rusa, bez svake boljševičke kontraagitacije [...] Prolevanje makar i jedne kaplje bratske ruske krvi našim oružjem, bez obzira na razloge, bilo bi strašno zločinstvo protiv naše budućnosti i direktan atentat na našu nacionalnu čast i savest.«⁸

Takvo upozorenje odgovaralo je pravom stanju i karakteriziralo realno gledanje samoga Jovanovića. Ali se to nije moglo sviđati N. Pašiću.

Potkraj svibnja 1918. god. Jugoslavenska revolucionarna federacija (JRF) poslala je člana svoga komiteta u Murmansk sa zadatkom da ubrza odlazak srpskih vojnika i oficira na Solunsku frontu. Osim toga, JRF pokušavala je prinuditi srpskog poslanika Spalajkovića na izjavu »da naš elemenat neće nikad ni u kojim uslovima biti iskorišten na unutrašnjoj ruskoj fronti i da će na novom Istočnom frontu učestvovati tek u tom slučaju, ako Sovjetska vlast ponovno istupi protiv Nijemaca.«⁹ Međutim poslanik nije htio s takvom ni sličnom izjavom da istupi.

R. S. Jovanović se također obraćao sovjetskom narodnom komesaru inozemnih poslova G. V. Čičerinu. Pisao mu je da je srpski vojni predstavnik u Rusiji razgovarao s njim o pitanju kako da utječe na vladu »da bi ona otpremila naš odred iz Murmanska, u koliko to već nije učinjeno.«¹⁰

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Arhiv Vnješnjei politiki Rossii (dalje: AVPR), f. Lični fond R. S. Jovanovića, d. 24, l. 30.

⁸ Isto.

⁹ AVPR, Lični fond R. S. Jovanovića, d. 24, l. 162.

¹⁰ Isto, l. 171.

Ali upozorenja i molbe R. S. Jovanovića nisu pomogle. Dopunski bataljon ipak je bio upućen u pomoć intervencionistima. Jedan dio sa 103 oficira i 864 vojnika upućen je u Murmansk, a drugi dio — 31 oficir i 944 vojnika — u Kandalakšu.¹¹

Nastojanje vojnika da ih se pošalje iz Kandalakše na Solunsku frontu ostalo je bezuspješno.

Engleski general Poole, kome su se obraćali vojnici iz bataljona, motivirao je svoj negativan odgovor ovim objašnjenjem: prvo — nema transporta za prebacivanje, i drugo — Srpski dopunski bataljon glavna je vojna snaga saveznika i on drži u svojim rukama Murmansku željeznicu.

Takav je postupak opravdavao i srpski poslanik M. Spaljoković, kad je pisao N. Pašiću: »Naš je bataljon sad apsolutno potreban tamo zbog daljnjih operacija Saveznika. Zbog toga molim da ne menjate vaše odluke bez utanačivanja sa mnom.«¹² Po svoj prilici ta je molba bila u neku ruku odgovor na proteste i zahtjeve R. S. Jovanovića.

Uskoro je komandant Murmanskog fronta general Maynard uključio srpski bataljon zajedno s engleskim i francuskim jedinicama¹³ u 257. britansku brigadu. To je bila osnovna jedinica Antante u početku intervencije na sjeveru Rusije.

Za komandanta bataljona je bio imenovan potpukovnik Svetislav Marinković (poslije njegova odlaska u domovinu komandant je postao kapetan Aleksandar Dukić).

Prva intervencionistička akcija na Murmansk počela je u srpnju 1918. god. Dijelovi Dopunskog bataljona imali su zadatak da razoružaju crvenoarmijski odred koji je štutio željezničku prugu. B. Hrabak u spomenutom radu navodi dosta primjera sudjelovanja jugoslavenskih vojnika u borbi protiv Crvene armije, sve do lipnja 1919. godine.¹⁴

General Maynard u svom izvještaju od 1. VI 1919. god. ističe da je 28. srpnja 1918. god. Dopunski bataljon sudjelovao u razoružavanju crvenoarmijskih jedinica u Kanadalakši i Kemu. U borbi je bilo ubijenih i ranjenih.¹⁵

U ljeto 1918. god. u Murmansku, Kandalakši, Knjaževoj Gubi i Kemi počelo je formiranje »Slavjano-britanskog legionara«. U tu jedinicu vrbovali su osim Jugoslavena, Čehe, Slovake i Ruse. Za komandanta legionara postavljen je general Poole. Legion je imao 256 vojnika i oficira¹⁶ te se zajedno s Dopunskim bataljonom borio protiv Crvene armije.

Druga četa Srba napredovala je zajedno sa savezničkim vojskama u lipnju 1919. god. prema Petrozavodsku, na putu za Petrograd.

¹¹ B. Hrabak, Jugoslaveni u intervencionističkim trupama, 11. Prema arhivskim podacima, na Murmanskoj fronti bilo je 1290 Srba (Centraljni Partinij Arhiv marksizmaleninizma pri CK KPSS (dalje: CPA IML), f.17, op.1, d.422, l.18).

¹² Centralniji Gosudarstvenij Vojeno-istoričeski Arhiv (dalje CGVIA), f. 2003, op. 4, d. 686, l. 33.

¹³ D. Gajić, n. dj., 30, 31.

¹⁴ B. Hrabak, Jugoslaveni u intervencionističkim trupama, 17–18.

¹⁵ Isto, 18, 34.

¹⁶ V. V. Tarasov, Borba s interventami na severu Rossii 1918–1920. gg., Moskva 1958, 54.

Ali jugoslavenski vojnici nisu htjeli da ratuju, željeli su da se vrate kući. Jasno su vidjeli neravnopravnost i pogrešnost svoga položaja. To je vrlo dobro uočio list, organ jugoslavenske komunističke grupe, *Всемирная революция*, koji je izlazio u Moskvi. O tome je list pisao: »Prema srpskim vojnicima Englezi se odnose s otvorenim prezирom. Englezi ih gone ko stoku. Dok oni stanuju u toplim vagonima, Srbi žive u hladnim teretnim vagonima [...] Tek sad su oni uvidjeli da su im ruski seljak i radnik braća, a englesko-francuski imperijalisti — neprijatelji.«¹⁷

U novinama je bila objavljena i izjava dvojice jugoslavenskih vojnika koji su iz bataljona prešli na stranu Crvene armije. Oni su izjavili: »Nas su prisiljavali ne samo na izvršavanje želja kapitalista, pod strogim vojnim režimom protiv ruske radničko-seljačke vlade, nego su nas prisiljavali i na zla djela. Šestorica naših vojnika bili su strijeljani samo zato što su uvjerali ostale drugove da ratuju protiv međunarodnog kapitala. Ali nije daleko dan kad će pobijediti ideja socijalizma, za koju su poginuli naši drugovi.«¹⁸

Jugoslavenska komunistička grupa RKP(b) slala je iz Moskve na sjever Rusije i u spomenuti jugoslavenski bataljon agitatore i literaturu.

U jesen 1918. god. na Murmanski front bio je poslan komunist, agitator Mihajlo Grbanov.¹⁹

Kad se vratio u Moskvu, predložio je da se na sjever šalje više literature i agitatora. Njegov prijedlog prihvatilo je rukovodstvo Jugoslavenske komunističke grupe RKP(b).

Uz to, jugoslavenskoj komunističkoj grupi obratio se pismom komesar Murmanskog borbenog sektora Štern. On opisuje vladanje Jugoslavena na Murmanskoj fronti i u vezi s time predlaže: »[...] Prema podacima mjesnih žitelja Srbi govore dosta podnošljivo ruski. Većina ih je odjevena u ruske uniforme i tek je na ponekom engleski kroj. Agitacija među njima može se voditi samo iznutra, ali ću iskoristiti sve moguće da rasprostranim i među njima agitacionu literaturu, ako će takva biti poslana, pored one koju je drug Grbanov već donosio.«²⁰ On predlaže i kako slati agitatore. »Najkorisnije bi bilo odglumiti komediju prelaza protivniku nekoliko agitatora [...]«²¹

Jugoslavenska komunistička grupa slala je ubrzano agitatore. Agitator-komunist P. Jovanović obratio se jugoslavenskim vojnicima u Murmansku jednim letkom. U njemu se uz ostalo kaže: »Ruske vlasti pružaju vam ruku pomirnicu i osiguravaju slobodan odlazak u domovinu. Bacite oružje ili ga okrenite protiv onih koji su vas doveli ovamo gdje se smrzavate i ginete! Zašto? Za koga? Dosad su vam vaši vođe govorili: za veliku Srbiju ili Jugoslaviju. Sad je Srbija oslobođena i proširena. Za koga se vi borite? Za imperijaliste zapada, koji pljačkaju Njemačku i Rusiju. S njima neće biti mira dok otimaju Sibir, Ural, Baku, dok ih ne unište boljševici, koji donose slobodu svim propljenim narodima i smrt svim

¹⁷ *Vsemirnaja revoljucija*, 15. XII 1918.

¹⁸ *Vsemirnaja revoljucija*, 3. VIII 1918.

¹⁹ CPA IML, f.549, op.6, d.22, l.43.

²⁰ CPA IML, f.17, op.1, d.502, l.83.

²¹ Isto.

nasilnicima i razbojnicima. Bježite od krvnika i živodera! Primate bratsku mušku ruku. Pošaljite nam svoje parlamentarce i drugove, a mi ćemo vam zbog bratskih pregovora poslati svoje.»²²

Slični su pozivi Jugoslavenima u Murmansku bili objavljeni u listovima *Всемирная революция*²³ i u sovjetskoj štampi. Tako su novine *Уральский рабочий*, na primjer, pisale: »Srpski vojnici otvoreno odbijaju ratovati protiv ruske braće, radnika i seljaka. Unatoč represijama, raspad i nezadovoljstvo engleskom komandom sve više i više rastu i prijetje da se ispolje u određenoj formi.»²⁴

U studenom 1918. god. list *Коммуна*, organ Federacije inostranih komunističkih grupa RKP(b), u specijalnoj rubrici (namijenjenoj Srbima) obratio se: »srpskim, talijanskim, francuskim i američkim vojnicima u Murmansku, Arhangelsku i drugim ruskim frontovima« i pozvao ih da zbače svoje eksploatatore i da uzmu svoju sudbinu u vlastite ruke. Za to je potrebno:

- 1) organizirati u svojim jedinicama vojničke sovjete i ujediniti se s drugim jedinicama;
- 2) uhapsiti svoje oficire, ako bi se suprotstavljali vojnicima, a neprijatelje likvidirati;
- 3) odmah prekinuti ratne operacije i poslati k nama svoje parlamentarce;
- 4) zauzeti sve stanice, vlakove, vojne i trgovačke brodove;
- 5) poslije toga se vraćati svojoj kući, ženama i djeci. Ako neće biti mogućnosti za odlazak, ruska sovjetska vlada osigurat će slobodan prijelaz preko svoje teritorije. Oni koji žele da ostanu u Sovjetskoj Rusiji, dobit će posao u struci.²⁵

To je zapravo bio poziv da se likvidira intervencija. I u drugim brojevima novina bili su objavljeni slični pozivi.²⁶

Jugoslavenskim vojnicima na Murmanskom frontu u travnju 1919. god. obratio se i Jugoslavenski sovjet radničkih i seljačkih poslanika.²⁷

Jugoslavenska komunistička grupa RKP(b) sistematski je slala na Murmanski front svoje agitatore. Jedan od njih Slovenac, član RKP(b) Stane Lapajne bio je u jesen 1918. god. uhapšen, i poslije godine dana zatvora poslan najprije u London, a zatim u Srbiju.²⁸

U Murmansku su herojski poginuli agitatori Sava Nikitić i Andrija Andrejević. U siječnju 1919. god. bio je strijeljan jedan od najboljih agitatora jugoslavenske komunističke grupe Mustafa Zaimović, koji po zadatku svoje organizacije rukovodio agitacijom među Jugoslavenima na sjeveru Rusije.

Intervencionisti su uhvatili i strijeljali liječnika — Makedonca i starog člana Ruske socijaldemokratske stranke — Gavriila Konstantinovića. On

²² I. D. Očak, *Jugoslavjanske internacionalisti*, 282–283.

²³ *Vsemirnaja revolucija*, 3. VIII 1918, »Svjetska revolucija«, 23. IV 1919.

²⁴ *Уральский рабочий*, 17. VIII 1918.

²⁵ *Kommuna*, (Petrograd), 21. XI 1918.

²⁶ *Kommuna*, 12. i 19. XII 1918.

²⁷ *Svjetska revolucija*, 23. IV 1919.

²⁸ Arhiv Hrvatske, PRZV, 1–14, 175–4132–12295/1919–12132/1919; I. D. Očak, *Jugoslavjanske internacionalisti*, 283. Sličnih primjera bilo je dosta.

je u znak protesta protiv despotizma koji je vladao u Srpskom dobrovoljačkom korpusu napustio korpus i prešao u rusku vojsku. Poslije oktobarske socijalističke revolucije bio je poslan na sjever na rad. Tamo je postao član Izvršnog komiteta Kemerovskog rajonskog sovjeta i komesar za narodno zdravlje.²⁹

B. Hrabak navodi u svom radu činjenice o nezadovoljstvu vojnika Dopunskog bataljona.³⁰ Tako su 13. u lipnju 1918. god. vojnici 2. voda pošli na vježbu bez oružja, objašnjavajući svoj postupak time što na Spasovdan nitko ne radi. Inicijatori toga protesta bili su uhapšeni. Drugog dana ponovilo se isto s vojnicima 4. voda. Sličnih incidenata bilo je mnogo. Komanda je, naravno, strogo kažnjavala takve vojnike.

Nezadovoljstva i protesta bilo je i u Slavjano-britanskom legionu. Npr. u rujnu 1918. god. legion nije htio da pođe na frontu. Buniti su se počeli i francuski i američki vojnici. U studenom je francuska jedinica izišla na ulicu s crvenom zastavom. Mjesec dana kasnije, dva su se američka puka na fronti bratimila sa crvenoarmejcima.³¹

U rujnu 1918. god. list *Привольжская правда* je pisao: »među srpskim vojnicima, koji se nalaze na Murmanskome poluotoku zajedno s vojskom Antante, izbila je pobuna, Srbi su izjavili da neće da se bore protiv Rusa.«³²

U proljeće 1919. god. vojnici su masovno protestirali i zahtijevali da se vrate kućama.

Saveznici su poduzimali sve moguće mjere da bi likvidirali pobune, ali je to malo pomoglo.

Kad je vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca saznala o neprestanim pobunama vojnika, bila je prisiljena da (u listopadu) evakuira bataljon u domovinu.

Sudjelovanje jugoslavenskih vojnika u sastavu savezničke vojske u intervenciji protiv Sovjetske Rusije izazvalo je proteste u naprednim jugoslavenskim krugovima. Triša Kaclerović, stari aktivist radničkog pokreta Srbije i kasniji narodni poslanik na listi KPJ u Narodnoj skupštini, u otvorenom pismu, pod naslovom »O gušenju Ruske revolucije«, objavljenom u *Radničkim novinama*, u ime jugoslavenskog proletarijata izjavio je: »Ne može se spominjati bez boli na duši da su Srbi [...] digli ruku protiv revolucije i republike i time su postali učesnici ovog svetskog zločinstva. Bande vlasnika, koji nemaju nikakvo pravo da govore u ime Češkog i Srpskog naroda time su bacili ljagu na svoj narod. Svetski proletarijat nikad neće zaboraviti ovaj sramotni akt kojeg oni sada izvršavaju protiv revolucije i socijalističke republike, u kojima on vidi svoje vlastito oslobođenje.«³³

Iako je sudjelovanje srpskog bataljona u borbi protiv odreda Crvene armije na sjeveru Rusije bilo kratko i neznačajno, za mladu Sovjetsku

²⁹ D. Zografski, Razvojnoot pat i učestvo na Makedoneot dr Gavriilo Konstantinovika v oktomvriskata revolucija, *Glasnik Instituta za nacionalna istorija*, Skopje, br. 1, 1957.

³⁰ B. Hrabak, Jugosloveni u internacionističkim trupama, 14.

³¹ Isto, 95.

³² *Privolžska pravda*, 12. IX 1918. U Kandalakši se pobunila 2. četa Dopunskog bataljona (Arhiv JAZU, f. Jugoslavenski odbor, 108).

³³ *Radničke novine*, 12. X 1919.

Republiku bio je to ipak određeni udarac. Ali, ti na silu mobilizirani bivši ratni zarobljenici na strani bjelogardejaca nisu mogli potamniti djela velikog broja onih ratnih zarobljenika koji su se borili za sovjetsku vlast u redovima Crvene armije.

Protest srpskoga proletarijata, koji je točno ocijenio izdajničku i anti-narodnu politiku svoje vlade, odražavao je njegovo ispravno shvaćanje svoga internacionalističkog duga.

Na žalost, neki su Jugoslaveni djelovali protiv sovjetske vlasti i u sastavu čehoslovačkog kontrarevolucionarnog korpusa i bjelogardejske vojske u Sibiru.

Kao što je poznato, Sibir je u vrijeme građanskog rata u Rusiji bio pozornica žestoke klasne borbe. Glavne kontrarevolucionarne snage, koje su ovdje pomagale unutrašnjoj reakciji, bile su Kolčakova armija i vojske Antante. Te su snage u toku 1918—1920. godine u Sibiru i na Dalekom istoku brojala pola milijuna ljudi. V. I. Lenjin smatrao je Kolčaka kičmom kontrarevolucije.

Koncentracija Jugoslavena — ostataka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i ratnih zarobljenika u Sibiru — započeta je u proljeće 1918. god. Bili su koncentrirani u logorima Krasnojarska, Tomska, Jekaterinburga, Semipalatinska i u drugim gradovima Sibira. Koliko ih je bilo nepoznato je. Prema podacima češkog pisca komunista Jaroslava Haška, na početku 1919. god., u Sibiru i na Dalekom istoku nalazilo se 400 tisuća inozemnih ratnih zarobljenika. Među njima bilo je 12 tisuća Mađara, 120 tisuća Čehoslovaka, 8 tisuća Jugoslavena.³⁴ Taj broj Jugoslavena znatno je umanjen. Točnije podatke daje svjedok tih događaja i jedan od rukovodilaca »Jugoslavenske komisije pri Odjelu Čehoslovačkog nacionalnog sovjeta« — Miran Kajin.³⁵ Prema njegovim podacima na početku 1919. god. u Sibiru je bilo od 20 do 30 tisuća Jugoslavena.

U svibnju 1918. god., kao što je poznato, uz pomoć englesko-francuskih imperijalista buknuła je pobuna Čehoslovačkog korpusa na srednjoj Volgi i u Sibiru. Ta kontrarevolucionarna pobuna poslužila je kao signal za pobunu kulaka na Povolžju i u Sibiru.

U proljeće 1918. god. u Sibiru se jugoslavenskim poslovima, uglavnom vrbovanjem dobrovoljaca, bavio srpski konzul Milanković, a u Omsku je bio za to zadužen poručnik Rukavina.

Poslije pobune u Čehoslovačkom korpusu porastao je interes Saveznika i Čehoslovačke za Jugoslavene koji su bili razbacani po Sibiru. U dogovoru s čehoslovačkom komandom, počelo je vrbovanje jugoslavenskih dobrovoljaca. Prvi korak u tom pravcu bio je učinjen poslije pada Samare, gdje su se našli ostaci 1. jugoslavenskog revolucionarnog puka, koji je tamo bio prebačen u ožujku 1918. god. iz Kijeva. Kada su Samaru

³⁴ Prema podacima D. N. Todorovića, u raznim punktovima Rusije, uglavnom na Istoku, u rujnu 1918. bilo je 15 tisuća Jugoslavena (Arhiv JAZU, fond Jugoslavenski odbor, 108/114 pismo D. N. Todorovića od 10. X 1918). Ako se od te brojke oduzmu dvije tisuće (Sjever Rusije), ostaje 13 tisuća. To se donekle približava podacima Jaroslava Haška iz početka 1919. Prema drugim podacima, 1919. god. kod Kolčaka je bilo oko 4 tisuće Srba (CPA IML, f.17, op.1, d.422, l.18).

³⁵ M. Kajin, Jugoslovensko gibanje u Rusiji za rata 1914—1919, rukopis, str. 61 (Zbirka Rad autora).

zauzele čehoslovačke jedinice, pridružilo im se oko 200 Jugoslavena iz toga puka.³⁶ Oni su zajedno s bijelim Česima sudjelovali u borbi protiv boljševika. O tome piše dosta podrobno list Югославјанин, koji je izlazio u Jekaterinburgu.³⁷

U kolovozu 1918. god. u Jekaterinburgu bila je organizirana tzv. »Jugoslavenska komisija«. Formirana je u sastavu Češko-Slovačkog nacionalnog vijeća. Cilj joj je bio da formira dobrovoljačke jedinice, ili točnije da se: »Pomoću (čehoslovačkih) i ruskih vlasti imadu koncentrirati i registrirati svi jugoslavenski zarobljenici [...].«³⁸ Na toj osnovi formirala bi se u Rusiji »autonomna jugoslavenska dobrovoljačka armija pod vrhovnom komandom Saveznika«.³⁹

Predviđeno je da se u tu svrhu organiziraju zborni punktovi u Samari, Jekaterinburgu, Tjumentu, Omsku, Novonikolajevsku, Tomsku i Krasnojarsku. Svakog zarobljenika trebalo je pitati je li suglasan da postane dobrovoljac. Ako odgovori potvrdno, šalje se u Jugoslavenski puk. Zborni punktovi bili su u spomenutim mjestima organizirani u rujnu.⁴⁰

Vrbovanje je davalo prilično loše rezultate. Potkraj rujna, prema podacima M. Kajina, bilo je svega oko 300 vojnika.⁴¹ Zbog toga je čitav komitet bio angažiran u akciji. Uspjeh se ubrzo pokazao. Potkraj siječnja 1919. god. u Tomsku, u Jugoslavenskom puku, bilo je već 2000 vojnika.⁴² M. Kajin smatra da je bilo mobilizirano svega oko 50% zarobljenika. Uzrok što ih se više nije javilo M. Kajin vidi u strahu pred frontom. »Mnogi su stradali — piše on — na položajima i u zarobljeništvu, pa da sad idu dobrovoljno u vojsku i na takav strašni front kao što je boljševički, — to im se nije dalo.«⁴³ Agitacija Jugoslavenskog komiteta bila je vrlo intenzivna. Izdavao je letke i posebne novine. U rujnu 1918. god. u Jekaterinburgu izašao je prvi broj »organa Jugoslavenske komisije u Rusiji«, već spomenute novine Югославјанин. List je izlazio na slovenskom, srpskom i hrvatskom jeziku. Do siječnja 1919. godine izašlo je 13 brojeva. List je imao antiaustrougarski karakter. Zastupao je gledište o potrebi stvaranja jedinstvene srpsko-hrvatsko-slovenske države, i bio jugoslavenski orijentiran. Svoja gledišta definirao je u »Deklaraciji Jugoslavena — revolucionara u Rusiji.«⁴⁴ U njoj je istaknuto: »Mi ne trebamo ni velike Hrvatske, ni velike Srbije, ni velike Bugarske. Neka bude jedna Jugoslavija koja će težiti k sveopćem progresu čovječanstva u harmoniji sa svim narodima svijeta, oslobođenim od kasta i dinastija.«⁴⁵ Kad bi se uistinu mislio na oslobođenje od kasta (vjerojatno treba razumjeti od klasa) i od dinastije — moglo bi se zaključiti da je Jugoslavenski komitet stajao na revolucionarnim pozicijama. Ali uskoro je u tom pogledu otpala i posljednja sumnja. Kad je bila proglašena Kraljevina Srba, Hrvata i

³⁶ Jugoslavjanin, 12. IX 1918.

³⁷ Isto.

³⁸ M. Kajin, n. dj., 58.

³⁹ Jugoslavjanin, 30. IX 1918.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ M. Kajin, n. dj., 58.

⁴² Isto, 59.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Jugoslavjanin, 7. XI 1918.

⁴⁵ Jugoslavjanin, 30. IX 1918.

Slovenaca, Jugoslavenska komisija poslala je pozdrav regentu, srpskom prijestolonasljedniku Aleksandru i predsjedniku vlade N. Pašiću.⁴⁶

Uz to je list pratio sa simpatijama kontrarevolucionarno djelovanje Čehoslovačkog korpusa i bez sumnje bio na njegovoj strani.

Uoči pada Kazanja, u kolovozu 1918. god., u Kazanjskom kremlju (tvrđavi), nalazio se u sastavu Crvene armije srpski bataljon pod komandom majora Blagotića. Kad je počela borba i kad su napadali Čehoslovaci i ruski bjelogardejci, bataljon je prešao na njihovu stranu i aktivno je sudjelovao u likvidaciji radnika, komunista i ratnih zarobljenika — internacionalista, koji nisu uspjeli napustiti grad. O tome je bilo javljeno specijalnim telegramom Jugoslavenskoj komunističkoj grupi pri RKP(b): »Po naređenju srpsko-hrvatskih oficira u gradu Kazanju i bolnici su bjelogardejci zaklali 30 ranjenih komunista Srba i Hrvata.«⁴⁷

U kolovozu su se vojnici iz bataljona majora Blagotića pobunili i ubili svoga komandanta.⁴⁸ Nešto kasnije je u Čeljabinsku u sastavu jedinica čehoslovačkog kontrarevolucionarnog korpusa bio formiran Jugoslavenski puk. U njega su ušli ostaci Srpskoga dobrovoljačkog korpusa i ostaci bataljona majora Blagotića. M. Kajin primjećuje da je većina vojnika iz Blagotićevog bataljona odlučila da »pričeka boljševike«.⁴⁹ Ta jedinica nazvana je »Blagotićev puk«, a komandant mu je bio kapetan Pavković.⁵⁰ Puk je imao oko 2000 ljudi.⁵¹

I u Tomsku se nalazio puk sastavljen od bivših ratnih zarobljenika. Većinu su činili Hrvati i Slovenci i tek oko 250 Srba. Ljudstva je po prilici bilo isto kao i u Čeljabinskom puku.

Čeljabinski jugoslavenski puk bačen je u borbu protiv Crvene armije u srpnju 1919. god. U teškoj borbi nedaleko Čeljabinska poginulo je 150 vojnika i 7 oficira.⁵² Dva mjeseca kasnije, u borbi za Čeljabinsk, komanda puka pokušala je da natjera vojnike da se bore protiv Crvene armije. Ali ovaj put to nije uspjelo. Račune je komandi pomrsila ilegalna organizacija koja je već ranije bila organizirana pod rukovodstvom oficira-komunista. Organizacija je uspjela da preduhitri namjere komande i obavijesti vojnike o tome pa je izbila pobuna, a razjareni vojnici ubili su svog komandanta kapetana Pavkovića i prešli na stranu Crvene armije. Svjedok tih događaja D. Milanković zapisao je u svojim memoarima: »Za vreme raporta jedan je vojnik ubio sabljom komandanta puka [...]«.⁵³ Na stranu Crvene armije prešlo je 1000 Jugoslavena. Većina ih je ušla u sastav Prve jenisejske vojnoinženjerske brigade Istočnosibirskog vojnog okruga. Kasnije se ta brigada, pod komandom komunista L. Gagića, borila protiv bijelih bandi i učestvovala na radnoj fronti.

⁴⁶ *Jugoslavjanin*, 5. XII 1918.

⁴⁷ CPA IML, f.17, op.1, d.418; *Sovjetskaja Tatarija*, Kazanj, 11. X 1966.

⁴⁸ *Jugoslavjanin*, 12. IX 1918.

⁴⁹ M. Kajin, n. dj., 60.

⁵⁰ D. Milanković, Uspomene iz Sibira 1918–1920 i put okeanom u domovinu, Beograd 1926, 15.

⁵¹ M. Kajin, n. dj., 86.

⁵² D. Milanković, n. dj., 86.

⁵³ Isto, 56.

Mnogo je Jugoslavena bilo razbacano po Sibiru. Evo što o tome piše 1919. god. suvremenik Miran Kajin: »Osim spomenutih jedinica bilo ih je još i u logorima Cumenske karaulne komande oko 200, u Omskoj oko 400, u Srpskoj konjici koja je bila u Krasnojarsku do 150, u odredu S. N. S. u Vladivostoku oko 90, mamelučki odred sa puk(ovnikom) Dragićem kod Semjonova brojio je također oko 100 ljudi. Najveći dio bio je jako raštrkan po čitavoj Sibiriji ne priznajući nikakvu organizaciju. Ti su elementi stupali u razne odrede, i k atamanu Anjenkovu, i k Semjonovu i Kalmikovu, itd. . . .«⁵⁴

To potvrđuje i D. Todorović. Prema njegovim podacima, koji mogu da variraju, kod kozačkog atamana Semjonova bilo je oko 400 Jugoslavena, koji su vrlo energično pomagali »Čehoslovake u borbi protiv Germano-Madara i boljševika«. ⁵⁵ D. Todorović navodi podatke prema kojima je na putu od Čeljabinska do Vladivostoka bilo razbacano oko 2000 Jugoslavena. ⁵⁶ A od Čeljabinska na zapad, do Volge, bilo ih je oko 10 tisuća. Mnogi su bili u redovima bijelih Čehoslovaka. ⁵⁷

U bjelogardijskim jedinicama u Novonikolajevsku bio je odred Jugoslavena pod rukovodstvom Vlada Mihajlovića (»Voskara«). ⁵⁸

U bijelom čehoslovačkom puku u Vladivostoku bio je 40 Jugoslavena. Njihov komandant bio je najprije beogradski inženjer pukovnik Risto Ristić, a kasnije oficir Radaković.

U ličnoj gardi bjelogardijskog generala Horvata, u Harbinu, služilo je oko 50 Jugoslavena. Nevelik odred Jugoslavena imao je bijeli general Kalmikov. ⁵⁹

Kod Kolčaka je služilo oko 400 Srba. ⁶⁰ Lični adutant Kolčaka bio je Srbin — general Batić. On je, kao i drugi bjelogardejski generali (Anenkov i dr.), bio osuđen od sovjetskog suda i strijeljan. ⁶¹

U Omsku je ljeti 1919. god. štab okruga čuvala četa Srba pod komandom rezervnog potporučnika Paprića.

Takva situacija u Sibiru primoravala je Jugoslavensku komunističku grupu RKP(b) da poduzme hitne mjere za rad među Jugoslavenima koji su se tamo nalazili. Uz to, mnogo je učinjeno i na tome da bi se iznutra potkopale i demoralizirale bjelogardijske jedinice. Iz Moskve su često slani u Sibir komunisti agitatori. Ali osim njih slani su i komunisti sa specijalnim zadatkom da uđu u bjelogardijske i kontrarevolucionarne jedinice. Unatoč velikom riziku i velikim poteškoćama, oni su uspješno djelovali među zavedenim jugoslavenskim vojnicima.

U vezi s tim od interesa je i djelatnost mladoga slovenskog oficira Milana Gorupa. On je, kao i mnogi drugi, bio u Srpskom dobrovoljačkom korpusu. Poslije buržoasko-demokratske revolucije u veljači 1917. god. i plebiscita u dobrovoljačkom korpusu, on je zajedno s drugim disidentima

⁵⁴ *M. Kajin*, n. dj., 63. Slično je potvrdio i *Naš list*, Tomsk, 7. VIII 1919.

⁵⁵ Arhiv JAZU, fond Jugoslavenskog odbora, pismo D. N. Todorovića od 10. X 1918.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ *D. Milanković*, n. dj., 29.

⁵⁹ Kao u bilj, 55.

⁶⁰ CPA IML, f.17, op.1, d.422, l.92.

⁶¹ *V. Šaginov*, Posljednie, Novosibirsk 1973.

otišao u Kijev. Sudjelovao je u organizaciji Jugoslavenskog udarnog bataljona za vrijeme Kerenskog. Poslije oktobarske socijalističke revolucije M. Gorup je postao crvenogardejac, a u lipnju 1918. god. nalazio se u štabu komandanta sjeverouralske-sibirске fronte. Po naređenju komandanta fronte R. J. Berzina⁶² M. Gorup je upućen u Čeljabinsk 21. lipnja sa specijalnim zadatkom. Ondje je prikupljao važne vojne podatke o Čehoslovačkom korpusu, koji se probijao u Vladivostok. Iz presude ratnog vojnog suda čehoslovačke vojske, koji se nalazio u Omsku, vidi se da je M. Gorup oputovao u Čeljabinsk, gdje mu je pomoću lažnih dokumenata pošlo za rukom da od pukovnika Cervinska dobije dozvolu da putuje u Vladivostok kao srpski oficir, koji se probija u Francusku. Imao je vezu s »osobama koje su bile označene kao boljševici, a koji bi mu morali pomoći u izvršavanju zadatka.«⁶³ U izvršavanju zadatka izdao ga je vojnik Dankov kojem se obratio za pomoć, i 25. lipnja bio je predan vojnom sudu u Čeljabinsku. U to se vrijeme u Čeljabinsku nalazio njegov drug iz Srpskog dobrovoljačkog korpusa pravnik, oficir Gašpar Pekle. On je izjavio, u želji da obrani prijatelja, da ga poznaje kao velikoga slovenskog patriota s kojim je zajedno bio u Srpskom dobrovoljačkom korpusu iz kojeg je otišao u znak protesta protiv velikosrpske politike.⁶⁴ Pekle je zaista htio da izvuče svoga prijatelja i vjerovatno bi to i uspio. Ali M. Gorup, čini se, nije htio milosti od svojih idejnih protivnika te je izjavio na sudu: »Ja se zahvaljujem drugu Pekleu za njegovu dobru namjeru da mi olakša stanje, ali ipak izjavljujem da sam idejno komunist i da sam sve što sam učinio, izvršio iz uvjerenja i ljubavi prema slovenskom i ruskom sovjetskom narodu.«⁶⁵ Ta je izjava zapečatila njegovu sudbinu, Čehoslovački vojni sud osudio ga je na smrt. Tada se Pekle u ime Slovenaca obratio predsjedniku Čehoslovačkog narodnog savjeta T. Masaryku s molbom za pomilovanje M. Gorupa.⁶⁶ Ali vojni sud je 26. srpnja 1918. god. odbio molbu za pomilovanje s motivacijom da su veze s predsjednikom republike Masarykom prekinute i da se u dogledno vrijeme molba za pomilovanje ne bi mogla podnijeti. M. Gorup je strijeljan na početku kolovoza 1918. godine.⁶⁷

Nešto kasnije, u listu Jugoslavenske komunističke grupe RKP(b) u Moskvi, bio je objavljen nekrolog u povodu herojske smrti M. Gorupa pod naslovom »Junak«. Ovdje se ističe da je bio »ubjeđeni komunist« te da je sa plamenom vjerom pomagao graditi sreću svega čovječanstva i sreću svih poniženih i uvrijeđenih. Na sudu je, na pitanje bi li izvršio sve što je imao zapisano u bilježnici, odgovorio: »Da, da sam imao mogućnost izvršio bih, jer sam komunist-boljševik.«⁶⁸

⁶² Vidi: Velikaja Oktjabraskaja revolucija, Maljenkaja enciklopedija, Moskva 1968, 47.

⁶³ Presuda Čehoslovačkog ratnog suda, fotokopija dokumenta u autorovoj zbirci.

⁶⁴ »TV-15«, 1. V 1965.

⁶⁵ Cit. po članku »TV-15«, 1. V 1965.

⁶⁶ Isto, i Izvještaj presude ratnog suda čehoslovačke vojske u Omsku, br. 64, 25. VII 1918.

⁶⁷ »TV-15«, 1. V 1965.

⁶⁸ *Vsemirnaja revolucija*, 25. IX 1918. Kasnije je u literaturi osuđeno to brutalno ubistvo. (Vidi knjigu »Češki argonauti«, bez datuma, str. 8–9.)

Na demoralizaciji neprijateljske vojske radio je po zadatku dobivenom od komande Crvene vojske, i Srbin iz Bosne — crnoarmejac Matija Aleksić.⁶⁹ Kao bivši ratni zarobljenik 1918. god. našao se u 8. borbenoj diviziji čiji je komandant bio Azin. U borbi nedaleko Nižnjeg Novgoroda bio je teško ranjen. Poslije liječenja u bolnici bio je poslan u Sibir, u Kolčakovu jedinice radi agitacije među srpskim vojnicima i sakupljanja vojnih podataka. Ispunio je ne samo taj zadatak nego i drugi: ubio je komandanta Kolčakovu fronte — poznatog krvnika Ikonikova. Ali je za vrijeme posljednje akcije taj smjeli obavještajac bio uhvaćen. Dugo su ga ispitivali i zvjerski mučili, ali ništa nisu mogli izvući od njega. Na kraju su ga osudili na smrt. U međuvremenu je partizanski odred napao zatvor u kojem se nalazio Aleksić zajedno s drugim osuđenima. Svih 30 osuđenika bilo je spašeno. Aleksić je bio iznesen iz zatvora na nosilima i prenesen u crvenoarmejsku bolnicu. Poslije dugog liječenja, on se u sastavu 265. puka Vojske za unutrašnju obranu republike borio do kraja 1921. god.⁷⁰

U bijeloj vojsci na Uralu i Sibiru u 1919. god. bio je sa specijalnim zadatkom i Mihajlo Grbanov. Neko je vrijeme čak radio u Kolčakovoju armiji.⁷¹

U Sibiru se nalazila još jedna veća jugoslavenska jedinica.

U ljeto 1918. god. bio je organiziran Prvi jugoslavenski puk od ostataka bivšeg Srpskoga dobrovoljačkog karkusa i ratnih zarobljenika u Petrovovlovsku. Taj puk je također ušao u sastav Čehoslovačkog korpusa.⁷² Osnovu toga puka činio je odred majora Luke Sertića, koji se do toga vremena nalazio u Samari.⁷³ U studenom je puk bio prebačen u Tomsk, gdje je ostao do ljeta 1919. godine. Puk je upotrijebljen za stražarsku službu. Komandant prvog bataljona bio je kapetan Šicel. U nacionalnom pogledu puk je bio sastavljen uglavnom od Srba i Hrvata. Drugi bataljon bio je sastavljen od Hrvata, a komandant mu je bio Robert Valdgoni. Treći bataljon bio je sastavljen od Slovenaca. Komandant mu je bio Pavle Gregorić.⁷⁴

Prvi komandant puka bio je A. Rukavina. Čehoslovačko rukovodstvo imalo je namjeru da prebaci puk na frontu. Ali napredni oficiri uspjeli su da ga zadrže u Tomsku, na službi u garnizonu. Dvaput za vrijeme boravka u tome gradu puk je odbio sa sudjeluje u akciji. Prvi put — odbio je da pođe na frontu protiv Crvene armije, a drugi put odbio je da sudjeluje u borbi protiv partizanskih odreda Lubkova.⁷⁵

U puku je djelovala grupa naprednih oficira. Ilegalnu organizaciju sačinjavali su oficiri: Pavle Gregorić, Josip Demarin, Robert Valdgoni, Branko Šicel, Vinko Pajalić, Jože Smolić, Mihail Tomac i vojnici: Mijo

⁶⁹ Ličnoe delo Matveja Aleksića (zbirka autora).

⁷⁰ M. Aleksić je umro u travnju 1968, kao partijski penzioner Sovjetskog Saveza.

⁷¹ *Sovjetskaja pravda*, 5. X 1920.

⁷² CPA IML, f.17, op.66, d.103, L39.

⁷³ *J. Grčak*, *Sibirski karabaza naših »dobrovoljaca«*. Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije 1912–1918. g., Ljubljana 1936, 755.

⁷⁴ P. Gregorić, Puk »Matije Gubca« u sklopu Crvene armije, rukopis u autorovoj zbirci.

⁷⁵ CPA IML, f.17, op.66, d.103, L39.

Stričić, Muhamed Mujić, Sever Latić i dr. Sastanci su obično održavani u stanu komandanta bataljona Roberta Valdgonija.⁷⁶ Oni su uspjeli da zamijene komandanta Rukavinu progresivnijim oficijom — majorom Lukom Sertićem. Uz to je puk bio nazvan »Matija Gubec« po imenu vođe hrvatsko-slovenske seljačke bune 1573. godine.⁷⁷ To donekle svjedoči o naprednoj orijentaciji dijela oficira toga puka. U puku je djelovao i kulturno-prosvjetni odjel. O njegovoj aktivnosti svjedoči izdavanje novina *Naš list* koje su smatrane organom Kulturno-prosvjetnog komiteta Prvog jugoslavenskog puka. List je počeo izlaziti 21. lipnja 1919. godine, ćirilicom i latinicom. U prvom broju lista odštampan je uvodnik: »Naš program«, u kojem je određeno političko gledište puka. Tu se ističe, prije svega, da se puk neće baviti politikom nego će se starati o povećanju kulturnog nivoa vojnika i oficira. Istodobno se u uvodniku podvlači da će jugoslavensko pitanje biti konačno riješeno ne u Sibiru nego u zemlji.⁷⁸ Zapravo, čineći se neutralnom, redakcija je imala namjeru da se odijeli od događaja u Rusiji, da zauzme prema njima neutralnu poziciju. Govoreći o rješavanju jugoslavenskog pitanja u zemlji, redakcija je istodobno zauzela pozitivno gledište prema nedavno stvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Jedan od najvažnijih zadataka tih novina bila je agitacija među Jugoslavenima za povratak u domovinu. To se posebno isticalo u članku »Povratak u domovinu«.⁷⁹ Unatoč izjavi da se neće baviti političkim pitanjima, redakcija je ovdje postavila politička pitanja: jesu li Jugoslaveni izvan granica kad se vrate spremni da postanu građani nove države? Jesu li dostojni toga? Zapravo, autori su mislili na političku lojalnost prema novoj državi — Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, kako se Kraljevina SHS malo brinula za njih, to ih je primoravalo da se zamisle. List je sa žalošću konstatirao u prosincu, kad je veza već bila uspostavljena, da ne postoji »nikakva jugoslavenska ustanova koja bi se brinula za nas u Sibiru.«⁸⁰ Kasnije je na stranicama lista bilo postavljeno pitanje državne forme Jugoslavije — u članku profesora Beogradskog univerziteta Popovića. On je smatrao da nova država treba da bude republika, federativna i demokratska.⁸¹

List je protestirao protiv toga što su velike sile potpisale za Kraljevinu SHS nepravedni Londonski pakt jer je na osnovi toga pakta dio jugoslavenskog teritorija pripao Italiji. List je također donosio različite vijesti iz zemlje (prema čehoslovačkim izvorima).

U puku je sistematski vođen ilegalni revolucionarni rad. Revolucionarna orijentacija našla je odraza i u pojedinim člancima u listu, koji su bili posvećeni stanju u Rusiji i oktobarskoj revoluciji. Jedan od oficira, Branko Šicef, napisao je članak pod naslovom »Uoči nove opohe«. U članku je pokazao svoj odnos prema oktobarskoj revoluciji. Analizirajući

⁷⁶ P. Gregorić, n. dj., 23.

⁷⁷ *Jugoslavensko ujedinjenje*, 23. X 1919.

⁷⁸ *Naš list*, 27. VI 1919. Urednik lista bio je liberalno raspoloženi Slovenac Vojislav Smole. Sada živi u Poljskoj kao penzioner. Prvi broj lista napisan je rukom, a drugi su štampani u tipografiji. Prvih 15 brojeva izašlo je u Tomsku, a ostali u Irkutsku.

⁷⁹ *Naš list*, 7. VIII 1919.

⁸⁰ *Naš list*, 10. XII 1919.

⁸¹ Isto.

političku situaciju na Balkanu, istakao je da takvi događaji kao što je raspadanje Austro-Ugarske Monarhije, uništenje starog poretka u Bugarskoj (misli se na događaje povezane s Vladajskim ustankom 1918. god.), »imaju korijene u ruskoj revoluciji«. ⁸² Po njegovu mišljenju smjena ministarskog kabineta u Mađarskoj, reforme i revolucija u toj zemlji također su »odjeci ruske revolucije«. On piše: »Neočekivani zaokret, koji je dobila ruska revolucija i koja je 130 godina poslije francuske revolucije također podigla crvenu zastavu sa opasnim natpisom: 'Sloboda, jednakost i bratstvo', likvidacija velikog imperijalizma, narodna hegemonija na principu samoopredjeljenja naroda — sve je to imalo široki odjek u Europi.« Šicel je došao do zaključka da su stari pojmovi kao imperijalizam, nacionalni šovinizam i hegemonija postepeno ustupili mjesto principima demokracije, socijalnog blagostanja i interesima većine, jer na ruševinama starih principa rađa se nova historijska era u životu čovječanstva. ⁸³

Nepoznati autor postavio je u 11. broju lista pitanje »kako da se ruski seljak oslobodi kmetstva?« Interes za taj problem nije bio slučajan. Rješenje toga pitanja interesiralo je i jugoslavenskog seljaka.

Poslije uvodnog osvrta na historiju autor zaključuje: »[...] mi smo ubijedeni da u Rusiji neće biti mira dotle dok zemlja ne pređe u ruke onom, ko je obrađuje«. ⁸⁴

Takvi i slični materijali na stranicama novina *Naš list* svjedočili su da su u puku ljudi razmišljali o onome što se pod njihovim očima zbivalo u Rusiji i da se nisu bojali da o tome otvoreno pišu. Sve je to bila potvrda da je stupanj revolucioniranja puka daleko dospio.

List je odredio i svoj stav o odnosu Jugoslavena prema kontrarevolucionom Čehoslovačkom korpusu. Npr. oficir Pavle Gregorić u vezi s time pisao je: »Ako se pogleda na Češku armiju u Sibiru mora se, zbog objektivnosti, priznati da smo mi Jugoslaveni, dobrovoljci u Rusiji, bili u njoj u položaju pastoraka. Razlog tome je udaljenost od Domo vine [...]«. ⁸⁵

Mnoge političke grupe i partije pokušavale su da iskoriste Jugoslavenski puk za svoje političke ciljeve. Ruski eseri slali su u puk letke »Sibirskog eserovskog saveza«. Oni su zvali puk da im se priključi i da im pomogne. Ali puk je nastojao da bude neutralan. Takav je bio njegov stav i prema Kolčakovoj vladi. *Naš list* je u vezi s tim pisao: »Naš je princip bio i ostaje: ne baviti se ni kolčakovskom, ni eserovskom, ni drugom politikom, osim svoje, koja se zaključuje u planskom kretanju na Istok.« U novinama je puku potkraj 1919. god. postavljena ova zadaća: »Držati naše vojnike na potrebnom nivou građanskog morala i vojne discipline i uskoro se vratiti kući.« ⁸⁶

Sve to još jednom svjedoči o neutralnoj poziciji puka.

Istodobno list je davao svoj obol i ruskoj zemlji i ruskom narodu. Nepoznati je autor na stranicama lista pisao: »Nema naroda koji bi bio tako

⁸² *Naš list*, 11. IX 1919.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ *Naš list*, 11. XII 1919.

čovjekoljubiv kao ruski narod. Može da ga se voli i da se pred njim priklanja. Mi volimo ruski narod kao svoj. Za njega bi dali svoj život, kao i za slobodu svoje zemlje. Slobodu naše Domovine! Ali kad smo mi htjeli svoju želju pretvoriti u stvarnost, i na slobodnoj ruskoj zemlji postati slobodni Sloveni, stati rame uz rame sa ruskim momcima u borbi protiv općeg neprijatelja, tada nas strasna duša ruskog naroda okovanog željeznim obručima samodržtva nije mogla razumjeti, jer su carski činovnici govorili da tako netreba raditi.⁸⁷

Posljednje riječi odnose se sigurno na to kad su se Jugoslaveni predavali Rusima za vrijeme rata, kad su povjerovali da su se oslobodili austro-ugarskih okova i da su postali slobodni Slaveni — a ruski ih narod nije mogao shvatiti, jer je i sam bio u ropstvu ruskog carizma. Tome su pomogli i carski činovnici koji su shvatili entuzijazam slavenske braće, ali su ga se uplašili, jer je to bio entuzijazam radnika i seljaka, koji su se našli kao zarobljenici u slavenskoj Rusiji. Ali sigurno je da ni anonimni autor, koji je to pisao s rusofilskih pozicija, nije shvatio klasnu suštinu proturječja u kojem su se našli jugoslavenski ratni zarobljenici.

U jesen 1919. god. na Istočnoj je fronti inicijativa konačno prešla u ruke Crvene armije. Opća situacija nije mogla a da ne utječe i na Prvi jugoslavenski puk. Po Sibiru su bile rasprostranjene organizacije RKP(b) koje su uspješno djelovale. Najjača partijska organizacija bila je u Irkutsku.⁸⁸

Revolucionarna orijentacija osobito se ispoljila poslije prebacivanja puka u listopadu 1919. god. u Nižnji Udinsk. Ilegalna organizacija puka uspjela je da se poveže s mjesnim partizanskim odredom. O tome svjedoči Josip Demarin: »Vojnici iz puka su snabdijevali partizane namirnicama: šećerom, čajem i dr. Između partizana i puka ustanovljeni su dobri odnosi. Kad je puk prešao u Nižnji—Udinsk—Almazaj nije opaljen ni jedan metak. Veza s partizanima održavana je preko seljaka, seljačkih učitelja i željezničara.«⁸⁹

Potkraj 1919. god. jedinice Crvene armije približavale su se Nižnjem—Udinsku. U to vrijeme jedan bataljon Jugoslavenskog puka pripremao se za prijelaz na stranu Crvene armije. Ali plan prijelaza bio je otkriven. Nakon istrage, bilo je osuđeno na smrt 14 vojnika na čelu s Bosancem Latićem. Ali osuda nije izvršena, spriječili su je boljševički raspoloženi oficiri.⁹⁰

Nešto kasnije, grupa oficira i vojnika (Milan Valađija, Matković, Pavle Gregorić, Robert Valdgoni i dr.) pripremila je uspješan prijelaz puka na stranu Crvene armije. U historiografiji je ta činjenica već poznata,⁹¹ te se ovdje možemo zadržati samo na nekim momentima.

Kad su se u siječnju 1920. god. crvenoarmejci približili Njižnjem—Udinsku, grupa ilegalaca iz puka povezala se s mjesnim Revolucionarnim

⁸⁷ *Naš list*, 13. XI 1919.

⁸⁸ *M. I. Stišov*, Boljševitskoje podpolje i partizanskoje dviženije v Sibiri, Moskva 1962, 273—274.

⁸⁹ *J. Demarin*, Podaci i sjećanja o mom životu i radu u prvom svjetskom ratu i u Rusiji u doba oktobarske revolucije, rukopis u autorovoj zbirci.

⁹⁰ *I. D. Očak*, Jugoslavjanske internacionalisti, 292.

⁹¹ Isto, 291.

komitetom i komitetom RKP(b) s ciljem da organizira dobrovoljni prijelaz čitavog puka na stranu Crvene armije.

Bila je potrebna temeljita priprema, jer je u puku bilo dosta antisovjetskih elemenata, koji su mogli spriječiti tu akciju. Ali pobijedila je većina vojnika i oficira koji su željeli prijelaz. O revolucionarnom raspoloženju u puku svjedoči deklaracija koju je donijela grupa vojnika i oficira 28. siječnja 1920. god. u Nižnjem Udinsku.⁹² Rezultat priprema urodio je plodom — dva bataljona (bilo ih je svega tri) prešla su na stranu Crvene armije. O tome se govori u nekoliko dokumenata i posebno u objavi koju je izdao Ačinski komitet RKP(b) i komanda grada 11. veljače 1920. god.

O tome je i Sibirski revolucionarni komitet iz Nižnjeg Udinska poslao specijalni telegram Jugoslavenskoj komunističkoj grupi RKP(b) 16. veljače 1920. god.: »Javljam, da su pod rukovodstvom Jugoslavena-komunista prešla na našu stranu dva jugoslavenska bataljona s oklopnim vlakom.«⁹³

Odmah poslije toga počelo je formiranje Prvoga jugoslavenskog sovjetskog bataljona. Taj korak je odobrio predsjednik Sibirskoga revolucionarnog komiteta i član Revolucionarnoga vojnog sovjeta V armije Smirnov. Bataljon je brojao 700 boraca i preuzeo je obranu društvenog poretka u Nižnjem Udinsku, jer su ostale jedinice bile upućene na frontu. Naređenjem načelnika V armije od 26. veljače 1920. god. Prvi jugoslavenski sovjetski bataljon uključen je u Prvu brigadu Internacionalne divizije III internacionale.

Kasnije je Prvi jugoslavenski sovjetski bataljon bio reorganiziran u Treći željeznički bataljon i poslan u Ačinsk. Komandant bataljona bio je bivši oficir Srpskoga dobrovoljačkog korpusa, a zatim komandant bataljona u puku »Matija Gubec« — komunist Robert Valdgoni. Nešto kasnije bataljon je bio prebačen u Petrograd, gdje je i rasformiran, jer je 150 njegovih boraca bilo poslano na kurs za starješinski sastav Crvene armije u Moskvi.

Kako se vidi iz svega navedenog kontrarevolucija na sjeveru Rusije i u Sibiru ipak nije uspjela da pretvori bivše jugoslavenske ratne zarobljenike u svoje poslušno oruđe. O tome su karakteristične izjave koje ujedno mogu da posluže i kao argumenti za to.

Prvo — kao što je poznato, zbog pobjeda Crvene armije na Istočnoj fronti i oko Petrograda u prvoj polovici 1919. god., Antanta je bila prisiljena da povuče svoju vojsku iz rajona Arhangelska i Murmanska. U vezi s time V. I. Lenjin pisao je: »Ta pobjeda, koju smo mi izvojevali, prisilivši na povlačenje englesku i francusku vojsku, jeste najglavnija pobjeda koju smo mi dobili nad Antantom. Mi smo joj oduzeli vojnike.«⁹⁴

Drugo — narodni komesar za inozemne poslove Čičerin ovako je okarakterizirao one Jugoslavena koji su se borili protiv Crvene armije: »Jedan dio jugoslavenske vojske, koja je prebačena u Murmansk sa željom da se prebaci odatle na otok Krf radi spajanja sa ostalom jugoslavenskom vojskom, bio je zaustavljen od englesko-francuske komande s time da

⁹² Isto, 292–293.

⁹³ Isto, 295.

⁹⁴ V. I. Lenin, Polnoe sobranie sočinjenie, t. 39, str. 391.

krene protiv Sovjetske Republike. Drugi dio Jugoslavena, koji se za vrijeme kontrarevolucionarnog istupanja Čehoslovaka nalazio u Samari i u zarobljeničkom logoru u Sibiru, bio je također prisiljen od čehoslovačkih i srpsko-hrvatskih i slovenskih oficira da sudjeluju u ekspediciji protiv radničko-seljačke vlade. Nade ruske i inozemne kontrarevolucije nisu se opravdale. O tome svjedoče sjajne pobjede Crvene armije nad neprijateljem Sovjetske Republike.⁹⁵

Prema tome, bivši jugoslavenski ratni zarobljenici u Rusiji poslije oktobarske socijalističke revolucije razdijelili su se na dvije grupe.

U prvoj su grupi oni bivši ratni zarobljenici, koji su sudjelovali u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu. Bilo ih je oko 30 tisuća. To su bili oni koji su odlučili da se s oružjem u rukama bore za prvu na svijetu radničko-seljačku vlast, da se bore za pobjedu socijalizma u Sovjetskoj Rusiji, oni koji su stupili u prve avangardne redove radničke klase — u komunističku grupu RKP(b).

Nema sumnje da je važnu ulogu u političkom buđenju bivših ratnih zarobljenika i njihovu privlačenju u revolucionarni pokret igrala Ruska komunistička partija (boljševika). Pod njenim su se rukovodstvom iz sredine vojnih zarobljenika izdigli mnogi izvanredni komunisti i komandanti Crvene armije.

Sudjelovanje Jugoslavena u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu primjer je internacionalnog, bratskog saveza naroda Jugoslavije i Sovjetske Rusije. Sudionici Oktobra bili su zapravo potencijalna snaga koja će i kasnije igrati značajanju ulogu i nadahnjivati revolucionarni pokret u svojoj zemlji.

Drugu grupu bivših ratnih zarobljenika i dobrovoljaca čine oni koji su prevarom bili zavedeni i sudjelovali u borbi protiv sovjetske vlasti na sjeveru Rusije i Sibiru, a i u drugim krajevima prostrane sovjetske zemlje. Ali ta grupa nije velika. Značajno je i to da se ta grupa postepeno raspadala pod udarcima Crvene armije i njene propagande. Taj se proces završio konačnim prelaskom većine jugoslavenskih bjelogardejskih jedinica na stranu Crvene armije. To se dogodilo zato što su i vojnici u Srpskom dobrovoljačkom korpusu i zarobljenici u logorima u većini bili seljaci i radnici, kojima su ipak postali bliži ruski seljaci i radnici, njihovi interesi i »boljševička istina« nego bjelogardejski generali.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья рассматривает вопрос об участии югославян в белогвардейских частях и войсках интервентов на севере России и в Сибири 1918—1920 г г. В центре внимания была также работа по разложению этих войск.

Как известно из историографии (Б. Храбак) на севере России, в составе Британско-славянской легии находился один батальон югославов. С пер-

⁹⁵ CPA IML, f. 17, op. 1, d. 422, l. 70; I. D. Očak, Jugoslavjanske sovjeti v Rossii v 1918—1921 gg., *Voprosi istorii*, 6/1966, 50.

вого дня вступления этого батальона в легию, разгарается около него борьба. Одни (сербский премьер Н. Пашич и др.) считали, что батальон нужен в Мурманске для помощи интервентам. Другие (профессор Р. С. Йованович и др.) считали, что участие батальона в борьбе против Красной Армии является безумием.

Пока велась эта борьба и пока югославов заставляли сражаться против Красной Армии, руководство Югославянской коммунистической группы РКП (б) и Югославянский совет рабочих и крестьянских депутатов из Москвы, посылали на север России лучших коммунистов-агитаторов (С. М. Гербанов и др.), для разложения сербских войск. Некоторые из этих коммунистов были схвачены (С. Лапайне), а некоторые и расстреляны (С. Никитич и др.). Участие югославянского батальона на севере России в борьбе против Красной Армии вызвало и протест югославянской общественности. В результате всего этого, правительство королевства СХС было вынуждено в октябре 1919 г. эвакуировать батальон на родину.

В это время в Сибири было сконцентрировано до 30 тысяч югославянских военнопленных. Часть этих югославян была мобилизована во время мятежа чехословацкого контрреволюционного корпуса.

Из этих военнопленных и остатков Сербского добровольческого корпуса в составе чехословацкого корпуса, было организовано несколько полков для борьбы против Красной Армии. Кроме того, часть югославян находилась в частях белогвардейских атаманов и генералов Семенова, Колчака и других.

Среди этих частей Российская коммунистическая партия (большевиков) вела систематическую пропагандийскую работу с помощью газет, листовок и выступлений за возвращение на родину и за переход в ряды Красной Армии. Кроме этого, в те белые части, в которых служили югославы, посылались югославянские коммунисты для работы по разложению этих частей. Такими были: Матия Алексич, Михайло Грбанов, Милан Горуп и др. Последние двое героически погибли, были убиты чешскими контрреволюционерами.

Большинство из югославянских полков, в результате работы коммунистов-агитаторов перешли, либо частично либо полностью, на сторону Красной Армии. Этот переход объясняется тем, что состав югославянских военнопленных, их которых рекрутировались добровольцы в ряды белых, был рабоче-крестьянский. Поэтому, этим заблудившемся военнопленным оказалась более близкой »большевистская правда« нежели белые генералы.

Таким образом, контрреволюции на севере России и Сибири, в конечном счете, не удалось сделать, из большой массы югославянских военнопленных, платных наемников и повести их в борьбу против Красной Армии.